

Oğuzların En Doğudaki Kolu: Salırlar ve Dilleri (1)

Mehmet Ölmez*

Salırlar

Bugün Türkiye’de Oğuzların en doğudaki boyu Salırlar ve dilleri üzerine neredeyse yok denecek kadar az kaynak ve bilgi vardır. Salırlar üzerine olan bilgilerimiz de Türkçe kaynaklara göre bir ölçüde daha fazla olan Batıdaki çalışmalara dayanır. Burada hemen Rus bilim adamı Potapov’un 19. yy. sonuna dayanan derlemelerini (ve buna dayanan Poppe’nin çalışmasını), E. R. Tenişev’in derlemelerini ve yayınlarını, Zsuzsa Kakuk’un metin yayımlarını, antropolog Kevin Stuart’ın çalışmalarını, R. Hahn’ın makalelerini ve yakın dönemde de Arienne M. Dwyer’in çalışmalarını anmak gerekir.

Salırlarla ilgili ilk bilgilerimizi Kaşgari’ye, Oğuz boylarının ele alındığı bölüme, *Türkmen* ve *boy* sözlerinin açıklandığı maddelere borçluyuz. Buna göre Salgurlar Oğuzların beşinci boyudur. *boy* maddesinde Salgurlar şöyle örnek verilir:

böy (/o/ ünlüsü (*işbāc*) ile) Oguz lehçesinde “Kabile; aşiret (*rah#*, *kabīla*, *caşīra*).”

Birbirini tanımayan iki adam karşılaştıkları zaman önce selamlaşırlar, sonra **boy kim** “Kabilen hangisidir (*rah#*, *caşīra*, *%awm*)” diye sorarlar. Sorulan kişi mesela **salğur** “Kabilem (*rah#*), Salgur’dur” diye cevap verir ya da kitabın başlarında sıraladığım oymak (*bu#ūn*) adlarından birisini söyler ki bunlar kabilelerin atalarının adıdır. Bundan sonra konuşmağa başlarlar ya da hiç durmaksızın ayrılırlar. Böylece her ikisi de birbirinin kabilesini (*‘izb*) tanımış olur. (Mustafa S. Kaçalin’in çevirisinden, yayına hazırlanmakta)

Türkoloji çalışmalarında Salırlar ele alınırken dilleri ve coğrafyaları hemen hemen her zaman Sarı Uygurlarla bir arada ele alınmış, bir arada değerlendirilmişlerdir. Oysa her iki topluluğun hem kültürleri (din, giyim-kuşam, üretim tarzları) hem de coğrafyaları farklıdır. Salırların yaşadığı Xunhua’nın başkenti Xining’den Sarı Uygurların yaşadığı Sunan bölgesine yapılacak bir yolculuk bölgedeki araçlarla 10 saate yaklaşmaktadır (benzer bilgiler, görüşler için ayrıca bak. Dwyer 2007 s. 1, dipnot 1).

Salur adının, boyunun, tarihi kaynaklarda geçtiği yerler, Salur Atabeğleri ve Anadolu’daki Salur yerleşimleri için bak. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları* (ilâvelerle 3. Baskı Ana yayınları, İstanbul 1980), 336-344 ve 447-448. sayfalar.

Müslüman olan Salırlar kültürel olarak bölgedeki Huilere, Han soylu Müslüman Çinlilere kültürel açıdan çok yakındırlar (din, giyim-kuşam, üretim tarzları). Kız alıp verirler, şehirlerde aynı camiyi (*mişit*, *mişit*) paylaşırlar. Meslektaşım Ma Wei’ye (Yunus) göre belki de en önemli fark düğün âdetleri, törenleridir.

*Yıldız Teknik Üniversitesi, molmez@yildiz.edu.tr

Sarı Uygurca ve Sarı Uygurlar ile bir bağları olmasa da ticarete yatkın olan Salırlar bölgenin tamamında (Qinghai /çinhay/ Tibet özerk bölgesi ile Tibet’in başkentinde) ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin çoğu şehrinde ticari faaliyetlerini sürdürüler.

Salırların kökenine gelince, Çin kaynaklarında uzun dönemde Salırların tarihi konusunda ayrıntılı, uzun bilgiler bulamayız. Bu konuda Tenişev’in bulup yayımladığı tek varaklık bir veri önemli ve ilgi çekicidir (Tenişev 1977); Salırlar, tarihleri, Oğuzlar arasındaki yerleri ikinci bir çalışmada daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Kısaca değinmek gerekirse, 14. Yüzyılın sonunda Semerkant’tan bölgeye gelmişler, toprağı ve suyu geldikleri bölge ile aynı olmasından, beraberlerinde Kur’an’ı taşıyan devenin kaybolduktan sonra tam da orada (*Altıu:li*) taşlaşmış olarak bulunmasından dolayı bu bölgeyi yurt olarak seçmişlerdir: *döye yül ~ döye yuli* “deve pınarı” (Çin. *luò tuo quán*).

Bugün Salırlar Çin’in Qinghai özerk bölgesinde Xunhua nahiyesi ve çevresindeki köylerde yaşarlar. Bölgenin yüksekliği 1800 metreye yaklaşır. Sarı nehrin doğup Çin içlerine uzandığı bu bölgede Salırların yerleşimleri genellikle “nehir” çevresinde yer alır.

Nehir olarak esasen Sarı Nehir'i tanıyan Salırlar nehre kısaca *morun ~ morin* (< Mo.) adını verirler, "sarı" sözcüğünü hiç kullanmazlar. Bölgedeki Tibetlilerle, özellikle dağlık kesimde yaşayan Tibetlilerle çok iyi ilişkileri vardır. Tibet köylüleri alışverişlerini genellikle Salır dükkanlarından yaparlar. Günlük dilde kendi aralarında, aile içerisinde Salırca etkin olarak kullanılır. Geniş, verimli ovada sulamaya dayanan tarım yaparlar. Qinghai dışında Çin'in Xinjiang Uygur özerk Bölgesi, Gulca şehrinde yaşayan bir kaç bin Salır daha vardır (bu konuda ikinci yazımda duracağım, ayrıntılar Abdürişit Yakup'un kitabındadır, bak. Yakup 2002). Gansu eyaleti içerisinde kalanlar (Yunus'un verdiği bilgiye göre) Salırcayı neredeyse unutmuşlardır. Ben, Türkçe konuşan ve Türkiye'den gelen bir araştırmacı olarak Salır'a yakın bir kaç köyü, köy evini, türbeyi, medreseyi ziyaretim sırasında (*Daşı:nix*, *Altıu:li* köyleri) gördüğüm ilgiyi, yakınlığı Musa Hacı ve diğerleri) burada özellikle belirtmeliyim.

Xunhua adı bölgeye verilen Çince ad, Salırlar bugün dahi Xunhua'ya kendi aralarında Salır demektedirler: *Men salırğa* (~ *salı:ga*) *vargur* (~ *va:gur*) "Ben Xunhua'ya gideceğim".

Kendi tarihlerini ve dillerini öğrenme çabasını 1990'dan beri yoğunlaştıran Salırlar 2008'den beri de yılda iki kez çıkan, içerisinde latin harfli metinlerin yer aldığı bir dergi de çıkartmaya başlamışlardır.

Salırcayı Ayıran Özellikler

Salırca Ortaasya'daki öteki Müslüman Türk dili gruplarıyla, Çağatay ve Kıpçak grubuyla karşılaştırıldıklarında her iki gruptan da hem gramer hem sözvarlığı yönünden ayrılırlar. Türkmence ve Türkçe ile karşılaştırdığımızda ise bir ölçüde arkaik bir özellik gösterirler. Öte yandan nüfusça kendilerinden daha az konuşuru olan (yaklaşık 5000 kişinin konuştuğu) Sarı Uygurcaya göre bir çok dilbilgisi unsurunu kaybetmiştir. Örneğin fiil çekiminde bugün için birinci kişi ekini görmek neredeyse imkansızdır. Ünlülerde artlıkönlük uyumu görülmemeyebilir. Sözvarlığı açısından baktığımızda ise bölgeye özgü Tibetçenin ve Çincenin Salırcayı yoğun bir şekilde etkilediğini, Türkçe kökenli bazı kelimelerin yerini bu dillerden gelen kelimelere bıraktıklarını görürüz. Bugün "kelime, söz, dil" için dahi Tübetçe *gaça ~ geçe* sözü kullanılır: *Yaxçux gaçanı hemme kiş yişar*, *yaxçux işni hemme kiş etmes* "iyi sözü herkes söyle(yebili)r, iyi işi herkes yapamaz / herkes iyi davranışta bulunamaz.

Salarları bir taraftan *el* "el", *sıh* "sağ" sözlerini kullanmalarıyla Kıpçak ve Çağatay dillerinden ayrırken (bu dillerde esasen *qol* ve *or*), öte yandan *et-* ~ *ét-* fiilini kullanmalarıyla da Oğuz dillerine yaklaştıırırız. Tabii söz başı *d-* (*dört* "dört"vb.) sesinin yaygın olarak görünüşü de bu yaklaştırmada önemli bir rol oynar.¹

Sayı sistemleri "kırk"ın üstüne pek çıkmaz. Özellikle erkeklerde, orta yaşlılarda ya da yaşlılarda sayılar az bilinir. Kadınlarda ise kırk, elli, altmış sözlerini duydum, hem de genç ve orta yaşta olanlarda. Bunun sebebini herhalde erkeklerin öteki topluluklarla (Çinli, Tibetli) daha çok temasta olmalarına bağlayabiliriz; işte 64 yaşındaki bir kişiye göre yaşı şöyledir: *Bir elli ma on dört* "elli ve ilaveten on dört, elli dört" Aşağıda ilk gün duyduğum ve acele ile not ettiğim kelimeler konu ve duyuş sırasına göre yer alırlar. Kaydettiğim malzemeler ile topladığım literatür hakkında ikinci yazımda daha fazla bilgi yer alacaktır.

Atuh (~ *k+p*) *işse kursagım agrır*. "çok yersem hastalanırım, çok yersem midem ağrır"

Yaxçux gaçanı hemme kiş yişar, *yaxçux işni hemme kiş etmes* "iyi sözü herkes söyle(yebili)r, iyi işi herkes yapamaz / herkes iyi davranışta bulunamaz.

Sanı bala neçe (~ *nece* ?) *var? segis*, *o:l dört*, *ane dört*; *sunzı on segis vara*. "kaç çocuğunuz var? Sekiz, oğul dört, kız dört, torun on sekiz var".

Sıh "sağ, sağ taraf; sağlam, hasta değil" *yulıx* "sol, sol taraf"

Dal "ağaç"

Ağaş "ağaçtan, ahşap; odun"

Ağaşlı "ağaçlı; Ağaçlı köyü"

Emih "ekmek"

Hos "ceviz"

Cicek "çiçek"

Êt- "yapmak, etmek"

Kini "eş, hanım"

Gadın "kadın"

Ame "anne" (ana da biraz eski olmakla birlikte bilinir)

Ape "baba" (ata da biraz eski olmakla birlikte bilinir)

Kiş "kişi, insan, adam"

İssı (~ issi) "sıcak"

boxcün "sinek" (< ? boq cibin << *çı:pun)

¹ Bu ve daha bir kaç önemli özellik ikinci bir yazıda ayrıntılı olarak ele alınacak olup bu yazı 2009 Ağustos ayının başında yapılan kısa alan çalışmasının bir raporu niteliğindedir.

çalar- "adlandırmak, ... diye çağırmak"

naŋ "ne"

bugun "bugün"

eŋkih etci "teşekkür ettim /ederim" (normal konuşmada eŋkihci, eŋhci duyulur)

atux ~ a:tux "çok, fazla, artık"

oxluh "otluk, samanlık"

Kışında "kış"

Yaz "bahar, ilkbahar"

Yii "yaz"

Guz "güz"

İli "evvel, önce, geçmiş, ön"

İnci "şimdi"

Doycı "doydum" (min doycı "ben doydum")

Seçilmiş Kaynaklar

DWYER, Arienne M., *Salar: A study in Inner Asian Language Contact Processes*, Wiesbaden 2007.

HAHN, Reinhard F., "Salar", *The Turkic languages*, ed. L. Johanson, É. C. Johanson, 1998: 399-402.

KAKUK, Zsuzsa, "Textes salars", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XIII, 1-2, 1961: 95-117.

KAKUK, Zsuzsa, "Un vocabulaire salar", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XIV, 2, 1962: 173-196.

KAKUK, Zsuzsa, "Sur la phonétique de la langue salare", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XV, 1962: 161-172

POPPE, Nicholas, "Remarks on the Salar Language", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, XVI, 3-4, 1953: 438-477.

LIN LIANYUN, *Sala-Han, Han-Sala cihui. Zhōngguó Shaoshù Mǐnzú Yùyán Xiliè Cidian Cóngshu*. Chéngdu: Sìchuān Mǐnzú Chubanshè, 1992.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları* (ilâvelerle 3. Baskı Ana yayınları, İstanbul 1980.

TENİŞEV, E. R., *Salarskiy yazık*, Moskva 1963.

TENİŞEV, E. R., *Salarskiye teksti*, Moskva 1964.

TENİŞEV, E. R., *Stroy salarskogo yazıka*, Moskva 1976.

TENİŞEV, E. R., "Otrivok iz <<İstoriî salarov>>", *Eurasia Nostratica, Festschrift für Karl Heinrich Menges*, Wiesbaden 1977: 237-248.

YAKUP, Abdurishid, *An Ili Salar Vocabulary*, Tokyo University 2002

IV. ULUSLARARASI BÜYÜK TÜRK DİLİ KURULTAYI

26-28 Eylül 2009

BİLDİRİ KİTABI

KIRIM SİMFEROPOL (AKMESÇİT) 2009